Хаос, илюзии, погнуса

Разговор с Михаил Неделчев за Държавна сигурност и ДОР „Хрътка“

Още през 2003 г. Михаил Неделчев отправя искане към МВР да се запознае с материалите, които комунистическата Държавна сигурност е събирала за него. Тогава разбира, че през годините са му заведени две дела на разработван и наблюдаван човек. Второто досие с псевдоним „Перото“ е унищожено, но първото – „Хрътка“ – е запазено. Тогава той го прочита, води си бележки, пише за него, но не поръчва копия от документите.

Двайсет години по-късно – през пролетта на тази година – Михаил Неделчев пожела да види отново Дело за оперативна разработка „Хрътка“, този път – в т.нар. Комисия по досиетата. Сега копираното досие може да бъде четено и коментирано по-внимателно, с необходимите позовавания и цитати. За това досие и за взаимоотношенията с Държавна сигурност говорим с Михаил Неделчев на 28 юни 2023 г.

Защо и кога реши да се запознаеш с документите, събирани за теб от бившата Държавна сигурност?
Първо, винаги съм знаел, че има такива натрупани материали. Беше съвсем ясно от всичките ми взаимоотношения, че те събират такива текстове. Разбира се, че на мен ми се искаше веднага да проверя какви текстове има там, но от неорганизираност това стана много късно, преди няколко години. А едва сега успях да видя и преснимам всичко, което е запазено. Още през 90-те години обаче започнаха да излизат най-различни текстове от недрата на ДС, където името ми се споменаваше...

Имаш предвид текстове на агенти, служебни доклади...
Един от първите документи беше всъщност текст от агент „Димитър“, т.е. на Кеворк Кеворкян. Беше публикуван в един популярен тогава вестник – „Репортер 7“. Когато го прочетох този текст, разбрах, че е абсолютно автентичен. Той действително беше синтез на най-различни взаимоотношения и на обвинения към нашата група. Освен това беше написан така, че да не ни навреди, много внимателно написан. Това ми направи най-силно впечатление. По същество не беше донос, а по-скоро някакъв неутрален и дори леко извиняващ ни разказ. Това всъщност беше първият текст, който прочетох за мен от ДС, макар и неофициално, т.е. в един вестник – години преди да има закон за досиетата. После започнаха да излизат и други документи от най-различни дела...

Служебни доклади, справки...
Да, служебни доклади и пр., включително и какво сме говорили по времето на възродителния процес – Радой Ралин, аз и не знам кой си... Разбрах, че по някакъв начин трябва да се справя с цялата тази ситуация, въпреки че така и не се справих истински. Но какво всъщност значи да се справиш? Можеш ли да управляваш това четене? Не, разбира се. И все пак подадох документи още преди да учредят Комисията по досиетата и от архива на МВР ми отговориха, че имам досие на следено лице и мога да се запозная с него.

Нека уточним, че това се случило още преди двайсетина години, през 2003 г.?
Не помня кога точно, може би тогава. Когато се запознах с това, което ми дадоха, написах няколко статии[1]. В тях използвах само откъслечни пасажи от донесенията и докладите, които видях... Тогава обаче получих един документ, който твърди, че ми е унищожено делото, т.нар. „ДОН“, т.е. „дело за оперативно наблюдение“. Това е моето второ досие от 80-те години. Така разбрах, че съм имал друго досие. Разбрах, че огромната, истинската част от всички тези донесения за мен просто е унищожена в началото на 90-те при голямата чистка на Семерджиев. Очевидно това запазено дело „Хрътка“ от началото на 70-те години, което сега е пред нас, е било заведено в архива на ДС. После са отворили процедура за ново наблюдение над мен и така е започнало трупането на следващото ми досие.

Нека подредим нещата. Оказва се, че за теб ДС е водила едно дело през 1970–1973 г. и после – друго дело от 80-те (от 1983 г. вероятно) докъм 1989 г. Онова, което е запазено и достига до нас, е първото дело, благодарение на това, че е влязло в архив; то е „дело за оперативна разработка“. Най-вероятно второто ти дело е „дело за оперативно наблюдение“. Доколкото знам, твоите псевдоними в двете ти дела са различни. В първото дело псевдонимът ти е „Хрътка“, а във второто – „Перото“.
Да, точно така. В някакъв смисъл трябва да изпитвам известна гордост, че ДС ми е измислило псевдоними, които звучат някак положително. Знаем, че много често

[1] Вж. например: Неделчев, Михаил. *Дебилът КДС. – Литературен вестник*, бр. 35, 27.10 – 2.11.2004.

на стр. 10

Хаос, илюзии, погнуса

от стр. 9

на достойни хора са им лепвали гнусни епитети като „Мерзавец“ или „Предател“.

Аз съм виждал документи за обект „Перото“ в други лични дела... Но, за голямо съжаление, делото на „Перото“ е унищожено...
Защото то е истинското и по-сериозното.

Да, то най-вероятно е за много по-активна антикомунистическа дейност... Но и двете ти дела на следен човек са с окраска „противодържавна агитация и пропаганда“. Имаме, слаба богу, все пак запазени в два тома документите ти от първото досие – Дело за оперативна разработка „Хрътка“. Виждаме, че в него има документи, събирани в диапазона от 1968 до 1973 г., в продължение на около пет години. Особено плътно е наблюдението върху теб през 1970-а, 71-а и 72-а година... Всъщност решението да ти открият такова дело е от февруари 1970 г. Това е предложение от Цветан Станимиров – офицер от ДС, а основната щатна фигура, която се занимава с теб е Емил Пенчев. Нека да си представим ситуацията… Ти тогава нямаш навършени 30 години. Завършил си наскоро Софийския университет, след теб като шлейф се провлачват активностите ти в университета, най-вече в кръжока по литературна критика, но основният интерес от ДС към теб е продиктуван от ангажиментите ти в Съюза на писателите, по-скоро в „Литературен фронт“, както и заради групата на т. нар. „структуралисти“, в чието ядро сте заедно със Светлозар Игов, Енчо Мутафов и Огнян Сапарев. Веднага трябва да кажа как от документите личи, че спрямо твоя тогавашен приятел Светлозар Игов ДС води секретна преписка под псевдоним „Аспиранта“... Защо смяташ, че ДС проявява интерес именно към теб? Дали защото ти си може би единственият, съвсем еднозначно определен като „лице, произхождащо от буржоазно семейство“? Или е нещо друго?
Мисля, че е заради това. Но аз не само, че не го криех, а и непрекъснато разказвах родови истории, най-вече за генерал Иван Фичев. Смятах, че това е нещо, с което би трябвало да се гордея. В семейството ми беше така. Сигурно съм прекалил с това самохвалство, но не го възприемах за самохвалство. В това време на доминиране на представата, че добрият гражданин на републиката е от бедно, селско, работническо и не знам си какво семейство, просто за мен беше унизително да мълча относно своя произход. Винаги темата за произхода, за семейството е била важна за мен, макар че нашето семейство междувременно и самата ни къща, в която живеехме, обедняваха. Никога не сме били бедни, но постепенно обедняваха. В сравнение с други буржоазни семейства, в които съм гостувал, знам, че там битът беше запазен, докато при нас той започна да изчезва... Това е друга тема. Въпросът е, че моят произход го вадех на показ. Най-вероятно оттам е тръгнала цялата работа. Видели са човек, който е издънка на „недоубитата буржоазия“, а освен това критиката се смяташе за идеологическа дейност. Как така ще ставам критик – аз, който съм от буржоазно семейство! Най-вероятно това ги е накарало да се фиксират върху мен. Защото не мога да кажа, че тогава съм дисидентствал. Всъщност никога не съм бил дисидент. Не съм бил съгласен с властта и това особено радикално се усили след 1968 г. Тогава разбрах, че всичко друго е илюзия, абсолютно неоснователна илюзия, т.е. съглашенството, така да се каже, с властта, опитът да се споразумееш с нея е абсолютно несъстоятелен.

Ето как старши лейтенант Цветан Станимиров обосновава защо трябва да ти се открие дело за оперативна разработка. Ясно е, че произхождаш от буржоазно семейство. После се посочва, че работиш като редактор в отдел „Критика“ на вестник „Литературен фронт“... И така, като такъв „не съдейства за изпълнението на задачите, поставени от Партията пред идеологическите работници и със своята дейност ги спъва“; „влиза в групата на „структуралистите“ – Игов, Сапарев, Минко Бенчев и др., които, увличайки се от формалистични критерии при оценката на литературни творби, са изпадали на чужди позиции, за което са критикувани, а някои наказани“; „групата на тези млади литературни критици – Игов, Неделчев, Бенчев, Здравко Чолаков, са обсъждали какво да правят в случай, че Георги Джагаров и Богомил Райнов бъдат сменени. Били са единодушни, че те трябва да се съберат и да изработят единна линия на поведение“, т.е. виждаме вече „груповщина“. Важен мотив е, че „по проверени данни, Неделчев системно е правил злостни вражески изказвания. Според него у нас нямало творческа свобода и истински образованите хора нямали широк простор за действие“, „в България имало десетки лагери, в които били заточени невинни хора, но ако един писател напишел за това на Запад, щял да се лиши от кариерата си на творец“; „нашето общество се разлагало, защото се ръководело от полуинтелигенти“ и т.н. И тук в мотивировката на ДС се появява ключов епизод от края на 1969 г. и януари 1970 г. в Кюстендил – творческа вечер за дебютната стихосбирка „Късо пътуване“ на Екатерина Йосифова, където „Неделчев, като един от докладчиците е застъпил становището, че литературата и изкуството са надкласови, общочовешки явления, че те нямат нищо общо с идеологията и политическата борба направо ги погубва“. Да уточня, че всичко започва от една статия-репортаж на Христо Осоговски в местния кюстендилски вестник „Звезда“ за представянето на книгата на Катя Йосифова[2]; този текст е нещо като „сигнал“ срещу вас и носи знаковото заглавие „За категорични класово-партийни идейно-естетически позиции“. Прави впечатление, че това малко провинциално събитие в Кюстендил едва ли не се превръща в капка, която прелива чашата, след която трябва вече да бъдеш подложен на системна разработка и да се събират целенасочено данни за теб.
Да, това е странно. Но вече съм разказвал, че случаят с вечерта за дебютната стихосбирка на Екатерина Йосифова беше достигал по някакъв начин до Тодор Живков[3]. Това е важното. Той го е огласил не знам на кого (на прочутия шеф на военния отдел на ЦК на БКП или на друг). Защото на мен ми беше казано от Пантелей Зарев: „Другарят Живков е много обиден, разочарован от вашето поведение в Кюстендил.“ Това ме потресе. Какъв „другар Тодор Живков“! От моя гледна точка това е събитие, което не би трябвало да достига по какъвто и да е начин до първия човек на държавата и този човек да се занимава с него! Някакво си малко събитие за една малка стихосбирчица, която на всичко отгоре не отправя никакви послания към властта!... Трябва обаче да кажа няколко думи за обвинението в структурализъм. Първо, групата на четворката се разширява неимоверно като към нея се пришиват произволно съвсем „редовни“, „нормални“ литератори традиционалисти. А ние, самата четворка, имахме поне две тактики. Не искахме да се отказваме от тази ориентация; бяхме наистина запленени от идеите и практиката на Тартуската школа, четяхме в Народната библиотека всеки нов брой на техните знаменити сборници, купувахме си всичко от Лотман, Топоров, Иванов и пр. Следяхме и делата на френската група „Тел кел“. Набавях си книги на Ролан Барт и Жерар Женет, кога чрез върнали се от Париж приятели, кога чрез щастливо присвояване по изложби. Ние наистина бяхме „структуралисти“ и по всякакви поводи се опитвахме да докажем, че т.нар. структурно-системен подход съвсем не е нещо „враждебно“. Представил съм подробно цялата тази ситуация в студията ми „Когато бях млад критик-структуралист“ от сборника на НБУ за 100-годишнината на структурализма, съставен от проф. Васил Гарнизов... Но в други случаи представяхме ситуацията така, че сякаш само ползваме някои постижения на двете школи – Тарту и „Тел кел“, че си припомняме така и за гениалните идеи и художествени текстове на „руските формалисти“, на Тинянов и Шкловски – без техните крайности. Разбира се, никой – най-малкото ДС – не ни повярва.

Думата обаче беше не за Шкловски, а за Осоговски. Да се върнем към Кюстендил от 1970/1971 г. Скандалът тогава вероятно се дължи на хиперактивност на местните партийни активисти в Кюстендил...
Да, това може да е местният партиен гаулайтер... забравих му името... първият секретар... Той беше известен, дългогодишен... Най-вероятно е бил или сред близките, или сред опонентите на Живков... Не знам.

Спомняш ли си първия досег с ДС?
Да, спомням си, разбира се. Получих официална призовка да се явя в 4-то районно управление на МВР еди-кога си. По това време имах някакви далавери... Продавахме чрез един човек – Митко Фурнаджиев – някакви ордени, сабя и други стари предмети от прадядовските ми съкровища, а Митко го бяха арестували. Той беше обигран далавераджия, Бог да го прости! Живееше точно срещу нас. В призовката не пишеше за какво ме викат. Отивам в 4-то районно, подавам тази бележка и на пропуска ми казват: „Седни и чакай!“. Аз седнах и зачаках. Изведнъж се появиха едни лица, които ми бяха полупознати. Не мога да кажа, че ги разпознах веднага, но бяха трима-четирима, на които този, който ми каза да чакам, ме посочи. След малко ме повикаха. Бяха четирима или петима души в една стая. Беше отвратително. Аз стоях на един стол, а те буквално навсякъде около мен задаваха безпорядъчно всякакви въпроси, които бяха много

агресивни. Не знам това документираше ли се тогава. В един момент влезе върховният началник, който внесе ред, така да се каже, в този безпорядъчен разговор. Започнах нещо да се извинявам. Обяснявах, че не съм толкова кофти копеле. Едно от обвиненията беше, че съм казал, че Тодор Павлов е глупак. Аз им отвърнах: „Това не може да съм го казал. Не знам откъде сте го чули това, но аз такова нещо не мога да кажа, защото нашето семейство през цялото време е било в близки отношения с Тодор Павлов. Познавам лично Тодор Павлов от дете. Той ме е черпил с витаминчета. Не мога да кажа такова нещо.“

Това е по панчаревска линия, нали? Вилата ви в Панчарево е до тази на Тодор Павлов...
Да, по панчаревска линия. След това се оказа, че този слух е тръгнал от Любен Георгиев. Той твърдял, че аз съм казал това. (Но ето, сега не мога да си спомня откъде знам, че именно Любен Георгиев го е твърдял.)... И ме засипваха с други подобни доста хаотични и странни обвинения. Някой им беше дал сигнал. Беше наредил на тези хора да проведат този разговор, който продължи доста и, пак казвам, беше крайно хаотичен. Тогава именно, след като върховният шеф дойде, аз реших да внеса ред по някакъв начин в целия хаос. И тогава казах: „Всички тези неща, които вие ме питате, аз ще ги опиша. Ще разкажа откъде и защо възникват обвиненията към мен.“

В момента ми разказваш късен епизод – от май 1972 г. Написаното от теб изложение е от 26 май 1972 г., т.е. тази среща в ДС е малко преди това – на 12 май. Това е т.нар. профилактичен разговор, на който си подложен.
Пак казвам, целият разговор беше толкова хаотичен с подхвърлени „този казал“, „онзи казал“, „защо си казал така“ и прочее, че аз им заявих: „Вижте сега, просто в Съюза на писателите гъмжи от слухове и от всякакви интриги. Ще се опитам да рационализирам цялата ситуация.“ Те ми казаха: „Няма нужда да я описваш“, а аз: „Не, не, ще я опиша“. Седнах и писах цяла нощ. Тогава майка ми ме улови, че пиша нещо тайно. Тя беше обезпокоена, имаше интуиция и разбра, че са ме викали, защото ѝ бях казал, че имам призовка. Цяла нощ седях и писах.

Само че да не бързаме. Ще стигнем и до това твое изложение...
Чакай. Аз имах илюзията, че мога да се разбера с тези хора по някакъв начин. Разбира се, много внимавах какво ще говоря.

Понеже не си се чувствал виновен.
Естествено. Много внимавах какво ще говоря пред тях, за да не се натопя допълнително. Но имах чувството, че все пак може да има изясняване – да се обясни, че структурализмът не е нещо лошо, че става дума за литературни търсения и т.н.

А имахте ли някакви общи стратегии със Светлозар Игов, Огнян Сапарев и Енчо Мутафов? Макар да смятам, че вие сте по-скоро двойка с Игов. След като видях досието ти, вече мисля, че формулата за „четворка“ ви е малко натрапена. Може би заради нуждата да бъдете произведени в група – „структуралисти“. Всъщност може да се каже, че Войчех Галонзка е човекът, който има основна заслуга да бъдете маркирани така. В един текст за българската литература, публикуван в Полша, той ви описва четиримата именно като структуралисти, за да ви постави в познат контекст. Така ви е забоден този етикет.
Така ли?

Да. Тогава ти и Енчо Мутафов сте се похвалили: „Вижте, за нас е писано в чужбина!“ И недоброжелателите хора това чакат: „Ето, имаме си структуралисти!“ – някакви ненадеждни млади литератори, които използват „формални методи“ и пр. Така ставате удобна аналогия на подобни процеси в Полша.

---

[2] Вж. Осоговски, Христо. *За категорични класово-партийни идейно-естетически позиции – Звезда*, бр. 3, 8.01.1970.

[3] Вж. Неделчев, Михаил. *Как огорчихме Тодор Живков, или Мемоарен очерк за представянето в Кюстендил на дебютната книга „Късо пътуване“ на Екатерина Йосифова и за отзвуците от това литературно събитие* – В: *Екатерина Йосифова в българската литература и култура*. Съст. П. Дойнов. Кралица Маб. Департамент „Нова българистика“ на НБУ. С., 2011, с. 140 – 153, както и в: Неделчев, Михаил. *Двете култури и техните поети*. Нов български университет. С., 2012, с. 127–142.

Полша беше опасна страна. Разбира се, полската връзка беше много силна...

Ето още една полза от досиетата. Те се оказват понякога надежден исторически източник, който коригира чисто фактически забравени генеалогии или събития...
Това много хубаво си го забелязал, че ние бяхме по-скоро двойка с Игов. Към нас по-късно беше прибавена Румяна Узунова. С нея станахме „тройка“, но тя не беше наш съмишленик.

Това като че ли става година-две по-късно. Може би след 1973 година...
Да, може би. Но тя беше по-скоро наш приятел, а не съмишленик. Не беше сериозен литератор или изследовател, а критичка – пееща птичка. Нямаше системно образование. Първо беше инженер по професия и чак след това учи българска филология. Но беше много талантлив човек, изключително талантлив! И Огнян Сапарев, и Енчо Мутафов наистина не бяха толкова често в общение с нас. Ние с Игов действително бяхме вечно заедно, но на мен не ми беше ясно в началото, че Игов си има свои релации... В последна сметка той си имаше свои взаимоотношения и с Павел Вежинов, и с Дико Фучеджиев, и с други.

Впрочем на едно място в досието ти регистрират, че ти и Енчо Мутафов недоволствате от Светлозар Игов, защото се нагажда и пише пропартийни статии. Точно по това време (края на 60-те и началото на 70-те години) Игов публикува текстове за социалистическия реализъм, за партийността в литературата и пр. в „Литературен фронт“.
Това си беше така и ние го коментирахме. Игов правеше кариера, критическа кариера. В някакъв смисъл аз доста рано се откъснах от това. Разбрах, че нямам и желание да го правя, въпреки че имах няколко проекта, включително един, който остана нереализиран (слава богу, че не съм го написал!) – някакво алтернативно виждане за социалистическия реализъм. Мислех да направя малка книжка. Опитвал съм се да пиша статии, за които се оказа, че не ми ги искат, защото не са достатъчно партийни и политически. Така че и аз се опитах да вървя в тази посока, макар и плахо. Не се преструвам на света вода ненапита и на човек, който не е искал да прави такава кариера. Но в крайна сметка не я направих.

Струва ми се, че тогава самата литературна среда стимулира желанието у младите критици да станат нещо като говорители на соцреалистическата норма, макар и в нейния реформаторски вариант.
Пак ще кажа, че когато Георги Джагаров ни привлече нас с Игов първоначално в „Литературен фронт“, имаше амбицията да ни противопостави на групата на т.нар. импресионисти. Те го бяха ядосали.

Тончо Жечев, Кръстьо Куюмджиев, Здравко Петров.
Да. Тогава у нас, по-младите, се създаде илюзия, че сме важни по някакъв начин. Никога няма да забравя една история, когато аз, вече като съветник на Джагаров, написах слово, което Джагаров като председател на СБП трябваше да прочете пред Тодор Живков и цялото Политбюро... Слово за Ботев или за Вазов, не помня. И аз отидох там с белия мерцедес на Джагаров, откаран от шофьора му Гошо, и с трепет очаквах да чуя моето слово, прочетено от шефа на СБП. Джагаров обаче през нощта си беше написал свое слово, което нямаше нищо общо с моето. Почувствах особено разочарование, че моето слово не прозвуча пред цялото Политбюро. Да, за кратко време имах такива илюзии, че мога да се намесвам в някаква политическа дейност.

Да играеш значима роля в Съюза на писателите и изобщо в литературно-политическата йерархия?
Не съм я формулирал по такъв начин, но доста бързо тази илюзия се разпадна. Точно ДС и всичките ми взаимоотношения с ДС попариха тези илюзии.

Да се върнем към няколко инцидента, регистрирани в досието ти. Бих ги нарекъл особени моменти на изразителност, които задвижват репресивната машина срещу теб. Едното вече го споменахме – представянето в Кюстендил на дебютната книга на Екатерина Йосифова. Ти казваш на едно място, че Джагаров тогава ви е защитил теб и Атанас Свиленов, затова ще му бъдеш завинаги признателен.
Да, това е така.

Всъщност този скандал се тушира благодарение на него?
Да. Когато Пантелей Зарев ми съобщи, че „другарят Живков е обиден“, той ми каза съвсем директно, че „ще се разделяме“, т.е. ще ми се суспендира аспирантурата, което и без това стана от само себе си после. Зарев беше ректор. Разбрах, че му е дадено нареждане: „Какъв е този Неделчев? Освободи се от него!“. Е, не му е казано директно: „Уволни го!“...

Зарев ти е научен ръководител, нали?
Да. Може би е звучало така: „Зарев, я виж какви аспиранти имаш!“ – казал му е другарят Живков. Аз говорих веднага с Джагаров и той, без да влиза в подробности, ми обясни за някакви далавери, в които са замесени онези злобни дребни писатели от Кюстендил. Той много ги мразеше и каза за кюстендилците: „Те са абсолютни графомани!“. После ме успокои: „Говорих с другаря Живков и всичко е неутрализирано“. Аз предадох това на Зарев и той ми отговори: „Добре“. И това беше.

Друг инцидент, който до голяма степен се оказва ключов. Става дума за опита да бъдете изключени от комсомола ти и Светлозар Игов при скандала с Кабинета на младите писатели студенти „Димчо Дебелянов“ в Студентския дом на културата. Върхът на този инцидент е през юли 1971 г. По това време ДС вербува за свой осведомител вашия съратник, член на групата на „структуралистите“ и „боен другар“ Огнян Сапарев под псевдоним „Мартин“. Това знаем от 2007 г., когато Комисията по досиетата го обяви със свое решение[4]. Имаше ли някакви симптоми за това сътрудничество?
Не.

Доколко разпознавахте, че сред вас има сътрудник на ДС, когато сте се събирали в твоя дом например? Има запазени сведения за срещи и събирания у вас...
Винаги сме подозирали, по-скоро аз съм подозирал. Но тази проблематика не сме я обсъждали много. Поне така си мисля сега.

Но трябва да кажем, че ДС се занимава с теб и за това как си обвинявал Любен Георгиев, че бил по-добре платен от вас, защото е агент и му плащат по много по-високи тарифи. Въпреки че засега няма официални данни дали той е бил сътрудник на службите.
Да, но с Любен Георгиев бяхме влезли в челен сблъсък.

С него враждата е трайна и публична.
Така е. Но за В. Х. винаги съм подозирал, че е техен човек.

В. Х. е друг случай. Нека не говорим сега за него.
Да, но аз поддържах добри отношения с В. Х. Ползвах неговите различни квартири и то многократно, например апартамента на площад „Славейков“, както и когато майка му ходеше от време на време на бани – хубавата, голяма, тежка буржоазна къща на ул. „Гладстон“, която сега е реституирана. В. Х. винаги ми е бил съмнителен, но аз имах симпатии към него при всички подозрения. Винаги, винаги е играл ролята на човек, който предупреждава: „Не така! Внимателно!“.

Ти започна да говориш за агент „Маринов“, зад който най-вероятно стои В. Х. Той всъщност присъства в досието ти като бивш агент „Маринов“ и там непрекъснато го изписват така – б. а. В плана за твоята разработка пише, че трябва да бъде възстановена връзката с бившия агент „Маринов“, за да може да дава сведения за обекта „Хрътка“, т.е. за теб. Той е бил отписан или замразен по това време, но те го активират заради твоето дело и по инерция продължават да го изписват като бивш агент „Маринов“. Наистина прави впечатление една определена доброжелателност, демонстрирана от този агент към теб и вашата група. Не мога да кажа, че е имало усилване на негативните краски в донесенията му. Като цяло демонстрира загриженост, когато говори за вас.
Да, той беше такъв човек. В. Х. ни предупреждаваше и снизходително обясняваше, как това са младежки, глупави увлечения.

Той например омаловажава това, че има структурализъм. Казва, че не е опасно явление и че се пресилва влиянието му...
Да, това беше негов дискурс.

Това са основните източници на информация на ДС за теб – бивш агент „Маринов“ и осведомител „Мартин“. Срещат се и други сътрудници, но те са по-скоро епизодични. Има например един по-късен, който явно е бил водеща фигура във второто ти досие – агент „Деян“. Той излиза и от разни служебни дела. Просто го споменавам. Ако види този разговор, нека се обади. Изобщо във второто ти досие – на обект „Перото“ (ако го реконструираме през други оцелели документи), бихме срещнали различни персонажи, още повече, че осведомител „Мартин“ е снет от отчет още през 1982 г. Дотогава са го ползвали...
Вече се е издигнал през1982-а.

Ето, казваш ми за свое усещане спрямо В. Х., но какво беше усещането ти за „Мартин“?
Истината е, че не съм имал такова усещане. Самият Огнян Сапарев беше специфичен, атрактивен човек. Той ходеше като мексикански трапер – с огромна шапка тексаска, с ботуши с шпори по тях и разни чудесии, стилизиран като американски човек. Жена му също беше много атрактивна. Тя и още две забележителни жени от Пловдив бяха прочути красавици и въобще скандални дами. Самият Огнян се движеше в такова особено обкръжение. Освен това, като полски възпитаник, той започна да се занимава с масова култура, на което ние някак си не обръщахме внимание. Това бяха добри, интересни занимания. Имаше един Владо Несторов. Двамата с него се занимаваха с тази проблематика – масовата култура. Аз не бих могъл да имам съмнения към Огнян и от гледна точка на неговите занимания. Никога не съм имал.

Искам да се върна на инцидента с Градския комитет на ДКМС в София и с Ботевския районен комитет на комсомола през 1971 г. Тогава на 9 юли същата година вземат решение двамата със Светлозар Игов да бъдете предложени за изключване от комсомола, а Ботевският районен комитет направо изключва Огнян Сапарев.
Ботевският районен комитет, като глупав и некомпетентен орган, не беше забелязал, че двамата с Игов се водим в университета, т.е. ние сме им подопечни, така да се каже.

Да, можеха да ви изключат, а не само да ви предлагат за изключване... Въпросът ми обаче е следният: Защо тогава двамата със Светлозар Игов пишете ваше пространно изложение, в което протестирате срещу това наказание, а Огнян Сапарев пише отделно свое писмо?
Той просто не се съгласи тогава да участва с нас.

Какво е станало тогава? Не е искал да бъде заедно с вас?
Не искаше.

Знаеш ли защо не е искал? Моят отговор е този: Защото на 25 юни 1971 г. вече е бил вербуван. Това е датата на вербовката му от ДС, извършена от Емил Пенчев, според решението на Комисията по досиетата.
А така!

Целият процес за привличането му като сътрудник на ДС е бил в ход. Те са го осъществили буквално две седмици преди наказанието. Вербуван е на 25 юни, а Ботевският районен комитет на ДКМС го изключва на 9 юли...
Добре, а защо са го изключили тогава? Вече е бил техен човек.

Това е по-скоро привидно противоречие. Може от Ботевския районен комитет на ДКМС да не са били информирани, че е вербуван. Може нарочно да са искали да му изградят образ на „репресиран“. Важното е, че го отделят от теб и Игов. В досието ти има няколко текста, в които този случай се обсъжда. Вие с Игов коментирате в приятелски компании колко е позорно това, че Сапарев е изключен. С гордост четете откъси или дори цялото ваше изложение, за да покажете как сте натрили носа на властта...
Да, бяхме горди тогава с това писмо. Когато веднъж срещнахме Владимир Голев, който тогава беше някакъв главен референт в ЦК на БКП...

...сътрудник в отдел „Изкуство и култура“ на ЦК на БКП...
Точно така. Отговаряше за литературата. Когато го срещнахме, той ни каза: „Отменени са ви наказанията“. Ние заявихме, че искаме да ни се отговори официално, защото сме направили изложение, а той ни каза: „Много искате“, т.е. нещата се потулват. Само си представи! Едно от обвиненията беше за „писане за метафорична поезия“ и как критици като нас подстрекават студентите към такова писане! Толкова е абсурдно! И то издава абсолютната неграмотност на самия Ботевски районен комитет. Ние бяхме общували с тези гаулайтери от комсомола и се отнасяхме към тях много снизходително. Познавахме ги от някакви конференции...

Но защо се стигна дотам? Защо се е придало такова голямо значение на нещо толкова незначително, написано и казано в един студентски кръжок? Това е някаква друга война вероятно.
Мишената беше Георги Черняков. Той беше ръководител на КМПС „Димчо Дебелянов“ – масовик, който събираше хора и те много го обичаха. Ние също имахме добри отношения с Черняков, Бог да го прости! Някакъв тип, който съм забравил кой е (тогава го помнех, бивш милиционер, който започнал да учи българска филология и който не бил приет в кабинета „Димчо Дебелянов“ и го обругали, заради некадърност), обидил се и от него тръгнала интригата. Той пише донесение или дава сигнал срещу Черняков, че кани еди-какви си съмнителни критици. Ние като някакви гадни критици отиваме там и размътваме водата на младата литература. В самото решение на Ботевския районен комитет е казано нещо такова: „За създалата се нетърпима обстановка голяма заслуга имат еди-кои си, които идват тук...“, което си беше самата истина. Ние просто се явявахме там вече като авторитети,

на стр. 14

[4] Вж. *Решение № 17/ 04.09.2007* – В: *Бюлетин 1*. Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия. 5 април 2007 – 29 февруари 2008. С., 2008, с. 340. Решението е публикувано и в сайта на Комисията.

Хаос, илюзии, погнуса

от стр. 11

което не се харесваше на част от самите кръжочници. Вътре в самия кабинет имаше голямо напрежение.

Нека изясним все пак състава и обкръжението на т.нар. група на структуралистите. В нея освен вече изброените четирима, в един ръкописен списък са посочени ваши връзки – Михаил Василев, Мирослав Янакиев, Николай Георгиев (т.е. Никола Георгиев), Минко Бенчев, Здравко Чолаков, Атанас Свиленов. Минко Бенчев е определен тогава чрез вестник „Септемврийче“, а Здравко Чолаков – чрез вестник „Средношколско знаме“. Явно са работили там. Що за компания е това? Съчинена е от ДС заради някаква генерационна близост между вас или има друго основание? Например изглежда странно защо се среща името на Михаил Василев.
Михаил Василев беше научен ръководител на кръжока по литературна критика в университета, на който аз две години бях председател като студент. Той се правеше на наш ментор. Публично играеше, че е наш покровител. Никога не съм имал конфликтни ситуации с него. Където е бил редактор, общо взето, е помагал. Макар че не помня колко е помагал, но е пречил. След години, вече като редактор в издателство „Български писател“, на мен ми разпределиха отчайващата му книга за социалистическия реализъм (това съм го разказвал). Поръчаха ми: „Тази книга трябва да я изшлайфаш!“. Казвам им: „Тя е ужасно написана“. Те: „Няма значение, ще я пренапишете!“. Аз стоях като абсолютен идиот в апартамента на Димитър Пантелеев, който тогава беше заминал за Хисаря. Стоим там с Михаил Василев и редактираме неговата книга. Аз му викам: „Бате Мишо, ето така да направим този пасаж!“, а той: „Копеле, гениален си! Точно това съм искал да кажа!“. Цялата книга я пренаписахме, като Максим Наимович, който междувременно беше дошъл от „Литературен фронт“ като заместник-главен редактор в „Български писател“ и наблюдаваше критиката, допълнително я изшлайфа. Когато излезе, тя нямаше нищо общо с първоначалния си вариант. Ето, и такива взаимоотношения имам с Михаил Василев.

А Минко Бенчев и Здравко Чолаков?
Този списък на ДС с имена на „структуралисти“ е абсолютно случайно съчинение... С Минко Бенчев имахме добро колегиално приятелство. Той беше затворен, дистантен човек. Със Здравко Чолаков никога не съм бил близък, но с него бяхме в добри колегиални отношения, не сме имали никога никакви конфликти. С Минко Бенчев по-скоро сме другарували, но той беше по-близък с Божидар Кунчев например. Веднага след като избухна демокрацията Минко Бенчев се ужаси от нашите политически активности. Криеше се от мен като от дявол, беше много странна история. Все пак той беше редактор на книгата ми „Социални стилове, критически сюжети“.

Вие с него сте работили заедно в издателство „Български писател“...
Да, той ми беше колега и редактор. Беше много коректен, внимателно прочете всичко. Аз съм му благодарен. Малко се уплаши от текста ми за Владимир Полянов, но вероятно се е консултирал за това... Като говорим за групата на структуралистите, може би най-ясната групова изява беше нашето споразумение с импресионистите, за което вече говорихме.

Всъщност предложението на ДС да се приключи досие „Хрътка“ и да се снемат материалите в архив, е от 3 юни 1972 г. Преди това провеждат с теб профилактичен разговор. Предупреден си с протокол за в бъдеще да не злословиш по адрес на партийни и държавни ръководители, да не правиш вражески изказвания... Ако нарушиш това обещание, спрямо теб „ще бъдат взети по-строги мерки, съобразно закона“.
Включително изселване от столицата.

Не, това го няма… Михаил Неделчев „заяви, че съзнава нередността на ред свои постъпки и изказвания, правени и извършвани през последните две-три години и смята, че всичко това няма да се повтаря“.
Обещавам!

И заключението: „От проведеното наблюдение на Михаил Неделчев, след профилактирането му, в продължение на една година се установи, че е престанал да злослови по адрес на партийната политика, отстъпил е от позициите на структуралист и се старае да се приобщи към съвременния литературен процес“.
Да с превърна в нещо като Иван Попиванов...

Стигнахме до изложението, което по време на този разпит ти сам предлагаш на ДС да напишеш. Датирал си го от 26 май 1972 г. Това е един особен, амбивалентен текст. От една страна, обясняваш поведението си, даваш кратки характеристики за хората от четворката структуралисти, за самия себе си, но и споделяш доста деликатна, дори пикантна информация за взаимоотношенията ви с жени. Аз с изненада установих, че по тази част сте много активни не само вие със Светлозар Игов, но и Максим Наимович.
Максим Наимович беше прочут.

Също и В. Х., а има и един белетрист – Петър Бонев. В неговата къща също сте се срещали...
Петър Бонев беше наш боен другар.

Това е част от скрития любовен живот в онази епоха. Как това обаче се отнася към политиката и литературата, защото разказите наистина се смесват в един момент?
Аз не се гордея с този пласт на моето битие. Това продължи до един момент, в който възникнаха моите взаимоотношения с постоянни любовници. Може би се случи към 1980 г. Дотогава моите любовни взаимоотношения бяха доста турболентни.

Ти си развивал през годините т. нар. теория за РСП (разюздания социалистически промискуитет)...
Това беше съществена част от нашето бохемско живеене, стил, който по някакъв начин продължаваше модели от 40-те години. Максим Наимович и В. Х. бяха въплъщение на всичко това. Те бяха абсолютни първомайстори. Максим Наимович непрекъснато ходеше със залепена за него някаква ужасна жена. Той вечно кръшкаше. Явяваше се с жени, за които казваше: „Запознайте се с една моя съученичка!“. И те наистина приличаха на негови съученички. Той самият беше представителен мъж, но беше абсолютен циник. Те, заедно с В. Х., бяха съвършени циници – и в житейски, и в идеологически смисъл. Въобще не им пукаше да пишат всякакви неща. Можеха да седнат да напишат против американския или френския президент, каквото им поръчат и каквото се иска от тях. Естествено техният цинизъм беше своеобразен интелектуален цинизъм и те го пренасяха в бита си. Докато ние със Светлозар се стараехме тези любовни истории да не ни разкапват и мисля, че в голяма степен сме успели да удържим съзнанието си чисто. Това беше социално отпускане. Има една знаменита теза на идеолога на комунистическата партия Стоян Михайлов за „социалните отдушници“ при социализма. Този РСП, тази разюзданост по отношение на морала с жените играеше ролята на наш основен социален отдушник. Разбира се, това беше съпроводено с пиене и с всякакви подобни „аморални прояви“.

Вече спомена в началото на този разговор, че пишеш изложението си до ДС с илюзията, че можеш да им обясниш своето поведение по начин, който да изглежда приемлив за тях и така да снемеш подозрението от себе си. Как усети тяхната реакция?
Директно ми го каза Емил Пенчев: „Какво изложение е това? Толкова е нахално!“. Той просто беше вбесен. Аз така и не разбрах защо е нахално. От моя гледна точка беше внимателно написано. Бях го обмислил, за да не ги ядоса, а то ги беше вбесило. Очевидно не успях да преценя тяхната реакция. Реакцията им беше: „Нахално и надменно“.

Трудно ми е еднозначно да определя това изложение. В него личи хитруване и опит да се откопчиш от капана на ДС чрез добре отиграна чистосърдечност. Особена смес от хитруване и наивност. Демонстрираш съзнание, че не си извършил нищо лошо. Само си признаваш „грешки“ на битово равнище. Изложението, прочетено днес едностранно и недобронамерено, може да се обърне срещу теб. Обаче в него правиш изключително точни характеристики и на себе си, и на други хора. Разбира се, текстът е изначално сгрешен. Всеки текст, предназначен за четене от ДС, е предварително обречен на морална смърт. Защото всяка информация, попаднала в ръцете на тайната полиция, потенциално може да се използва срещу други хора. В случая ти си създал невероятен документ на епохата.
Аз го схващам като глупав мой текст. Нещо, което не е трябвало да пиша. Но от друга страна, както ти казваш, е интересен документ, защото свидетелства за целия наивитет, който тогава съм носил. Веднага трябва да кажа, че за всички неща, които съм вършил и са ми се случили, ако живеех в провинцията в този момент, щях сигурно да пострадам. Съюзът на писателите беше индулгенция. Независимо, че дори не бях член на Кабинета на младия писател например. Самият факт, че тогава съм нещо в „Литературен фронт“, орган на СБП, макар и влязъл в полезрението на ДС, не е било възможно да ме отстрелят веднага. А и ДС не е имала и желание. Поне по онова време, до 1972-а, 1973-а година, самите структури на ДС по-скоро е трябвало да ме профилактират, превъзпитат и т.н. Понататък не знам какво се е случило в плановете им за мен.

Общо взето Съюзът на писателите беше хем опасно място, хем самата принадлежност към цялата тази официална кохорта в литературата, ме е поставила в привилегировано положение като млад критик, въпреки че в един момент съм се самоотстранил и самомаргинализирал спрямо тази общност. В началото на 70-те „не съм издържал проверката“, но после станах литературен работник, литературен историк, редактор в отдел „Литературно наследство“ на „Български писател“, някаква мравка и пр. Въпреки че взаимоотношенията всъщност бяха по-сложни, защото пък непрекъснато правех акции в провинцията. Там вървувах и правех опасните неща.

Усети ли по някакъв начин, че през 1972/1973 г., след като закриват първото ти досие „Хрътка“, напрежението между теб и ДС намалява? Имаше ли такова усещане?
Не, не мога да кажа. По някакъв начин продължиха тези устни предупреждения, независимо че бях подписал. Не мога да кажа, че съм се отървал от погледа на ДС.

Кой тогава се е занимавал с теб от ДС? Значи Емил Пенчев те е наблюдавал до един момент. След това в по-късен период (може би в периода на т. нар. второ досие) се появява и Петко Михов, който е един от прикрепените офицери към Съюза на писателите...
Отношенията с Петко Михов бяха съвсем директни. Той се държеше като предупреждаващо ченге. Беше човекът, който непрекъснато ни предупреждаваше – и мен, и Николай Кънчев, и други: „Не ходете в кафенето известно време!“ – т.е. ще има акция. Той беше особена фигура.

Аз исках да кажа, че той е по-късна фигура, която вероятно се появява след средата на 70-те.
Аз си мисля, че той беше от самото начало там в цялата дружина – онази глутница, която тогава ме нападна. Просто не ги различавам тези... Важна е обаче границата във времето. Ти говориш за средата на 70-те, но нека повторя, че за мен 1968 г. беше края на илюзията. Въпреки че и после трябваше да живеем с този т.нар. социализъм, да се надиграваме и надлъгваме с него, 1968-а беше края на илюзията, че човек може да се впише в цялата система. Въпреки че някои от илюзиите и след това продължиха – уклончиво. Пълният им крах се състоя някъде към 1974/1975 г., когато ми обясниха, че няма да има място за мен в катедрата по теория на литературата в Софийския университет. Дори не си спомням кой ми го каза и как ми е било казано това, но ми беше казано. И даже няколко пъти ми беше казвано...

Тоест казано ти е, че приключваш там? Няма аспирантура...
Да, въобще. И да завърша аспирантурата, няма да имам място в тази идеологическа катедра. Като преди това се случи една история, в която ние с Огнян Сапарев си съперничехме за асистентско място в Пловдивския университет. И двамата си бяхме подали документите за конкурсния изпит. Иван Попиванов беше наблюдаващ целия избор. Аз имах уговорка с Огнян да пристигна сутринта за изпита в Пловдив с бързия влак, да си занеса при него куфарите, защото оттам на другия ден щях да продължа към Созопол. Идеята беше двамата заедно, едва ли не прегърнати, да отидем на този изпит. И какво стана? На гара Пазарджик на електричката ѝ стана нещо и най-бързият влак, който никога не беше закъснявал, се скапа. Пристигнах в Пловдив с голямо закъснение. Оставих си багажа при майката на Огнян и отидох в Пловдивския университет около час и нещо след като изпитът беше започнал. Иван Попиванов каза: „Хайде, какво става? Влизай, имаш още време!“, а аз: „Не, това е знак, че не трябва да се явявам“. Това си беше изпит за Огнян, той си е от Пловдив. Вечерта седнахме и пихме.

Това коя година е било?
1972-а или 1973-а, някъде там... Тогава Огнян стана асистент. Вечерта пихме приветствено. Същата вечер направих едни безобразия... Спах с една много случайна жена, няма да казвам коя е, защото ме е срам от това. Вечерта паднах в Хисарлъка, на камък, пребих се и така на другия ден заминах за Созопол с влака, целият шиниран. Отвратителна работа, абсолютен позор.

Имало и това да става.
Това беше възлов момент. Първото нещо, което тогава ми каза Иван Попиванов, който имаше към мен амбивалентно отношение, беше: „Жалко, че не стана работата!“. Можело, според него, по някакъв начин и двамата с Огнян да станем асистенти, защото в Софийския университет нямало да стане. Тогава той ми каза това и на мен ми се забоде в съзнанието.

Понеже твоето второ дело „Перото“ в ДС е унищожено, можем да съдим за поведението ти спрямо тайната полиция от края на 70-те до 1989 г. само по отделни „разсейки“, откриваеми в други лични или служебни дела. Нека те попитам: След средата на 70-те години следвал ли си някаква специална стратегия в отношенията си

С Роман Якобсон - Михаил Неделчев, Енчо Мутафов и Светлозар Игов през 1967 г.

с ДС? Доколко те е моделирал този особен тип живот с ДС около теб?
Знаех, че съм постоянно наблюдаван. Това ми беше ясно до последно, до 1989 г. Това си беше живот с ДС. Тя непрекъснато наблюдаваше. Никога няма да забравя как викахме: „Niema wolności bez solidarności“ с моя боен другар тогава Александър Йорданов пред църквата в Жолибош на митинг на „Солидарност“. От цял свят снимаха този опозиционен митинг. Това беше през 1988 г. Снимаха ни там на първия ред. Аз казвам на Сашо Йорданов: „Тези кадри утре ще ги видят в София как участваме в митинг на „Солидарност“, ама майната му!“. Това беше игра с опасността, която по някакъв начин носеше удоволствие. Разбира се, винаги съм се стараел да не прекрачвам границата, да не говоря например директно против Тодор Живков. Въпреки че съм си позволявал и против него да говоря. С Румяна Узунова една нощ в Созопол викахме: „Долу Тодор Живков!“. Бяхме доста пийнали и един човек ни видя и извика: „Елате тук, какво правите!“. Той се оказа бивш лагерист. Цяла нощ стояхме в неговата маза в Созопол, в една къща, която след това бастисаха. Цяла нощ прекарахме там. Той вадеше все по-вкусни мезета и пихме вина до сутринта. Но това скандално говорене се случваше рядко... Макар че Игов е говорил много против Тодор Живков.

Да. В различни документи на ДС са регистрирани негови шумни изяви във всекидневието – говорене срещу Живков и срещу властта изобщо. Игов проявява склонност към такива публични скандали.
Така е, той си позволяваше такива неща. Въпросът е, че зад него имаше хора, които го защитаваха, а аз нямах такива. И Павел Вежинов, и Богомил Райнов, и най-вече Дико Фучеджиев го бранеха, измъкваха го от всякакви ситуации. Обясняваха, че той е свръхталантлив, което си беше факт, че талантът му е неуправляем, но от друга страна пише неща, които са стойностни и т.н.

И последен въпрос: Когато четеш документите от досието „Хрътка“, какво е усещането ти? С кое твое „себе си“ се срещаш? Доколко виждаш, че това си ти и доколко смяташ, че там има някакъв чужд образ, конструиран от други хора?
Усещането е за погнуса. Погнусата е двустранна и аз съм засегнат от тази гадост. Не харесвам себе си така, както се виждам описан. Сигурно има хора, които в своите дела за разработка са героизирани. Но моите сблъсъци не са толкова радикални. При самите агенти, които следят мен и другите, личи снизходително отношение като към някаква неуравновесена, интелигентска паплач. Защото от тяхна гледна точка ние сме паплач. Те не са изпълнени с респект към нашите занимания, поне не към моите. Това, което аз пиша не е в полезрението им. Всъщност моите стойностни неща започнаха да се появяват след 1974 г.

В първото дело си още твърде млад...
Незряла работа, шупти нещо, така да се каже. Тогава не произвеждам послания, които могат да бъдат разчетени. Защото, ако се прочетат внимателно моите следващи текстове, например в книгата ми „Социални стилове, критически сюжети“, там вече има и политически сюжети, закодирани или прикрити. Там разглеждам политически казуси, които ако в ДС са по-умни читатели, биха могли да разкодират, но те не са го направили. Предполагам, че по принцип не са го правили.

Значи погнуса...
Погнуса и не бих казал, че се възхищавам от собствения си образ.

Защо? Някои, просто заради факта, че ДС се е занимавала с тях, смятат, че са едва ли не герои.
Например един човек като анархиста Георги Константинов, да кажем, изглежда готин, обаятелен – железен в постъпките си. Той има основание да се възхищава сам на себе си, докато аз съм двойствен, амбивалентен.

Е, спокойно можем да допуснем, че чрез реконструкцията на унищоженото второ дело на ДС срещу теб образът ти значително се „поправя“.
Да го кажем така – фокусира се.

Разговора води ПЛАМЕН ДОЙНОВ